

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 069.5:[739.5+746.3+769.1](477.75)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.31>

Ковальков О.Л.

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

**СПАДЩИНА. MIRAS. THE HERITAGE / АВТОРИ-УПОРЯДНИКИ:
ОЛЕКСІЙ САВЧЕНКО, ТЕТЯНА САВЧЕНКО. КИЇВ:
ФЕНІКС, 2024. 256 С.**

Цьогоріч минула десята річниця анексії Криму Росією. Брутальне нехтування Кремлем усіма нормами міжнародного права, окрім порушення суверенітету і територіальної цілісності України, завдало особливо відчутного удару по корінному народу півострова – кримли. Частина їх залишила свої домівки й осіла на материковій частині України, права і свободи ж решти систематично порушуються. Росія свідомо та цілеспрямовано позбавляє кримських татар власної історії і культури, грабуючи музейні колекції, закриваючи мечеті, руйнуючи давні кладовища і культурні пам'ятки. Російські вчені-пропагандисти насаджують наратив про «російську» історію Криму й кримли, спотворюючи факти та навішуючи ярлики, доводячи «історичність» власних претензій на півострів і «законність» та «доленосність» першої його анексії в 1783 році. За таких підходів годі шукати адекватного висвітлення історії кримських татар, Кримського ханства та кримськотатарської культури.

Інтелектуальною й ідеологічною відповіддю на новий етап духовної колонізації Криму став справжній сплеск студій з історії та культури півострова й кримських татар в Україні на різних рівнях: від сотень наукових статей і розвідок¹,

одноосібних і колективних монографій і збірників наукових праць² до учнівських розвідок у рамках діяльності створеної в 2017 році секції «Кримськотатарська гуманітаристика» Малої Академії Наук України. Новий український наратив щодо історії Криму та кримли важливий не лише як відповідь російському і спростування чи заперечення його, але і як перегляд усталених і сформованих (часто під впливом російської та радянської візій) в українській науці оцінок і штампів. Насамперед, це відмова від конфронтаційної версії українськотатарських відносин й історії, а також від тези про «конфлікт цивілізацій» – української осілої землеробської та кримськотатарської кочової і майже «дикої». У створенні нової, історично адекватної, деколонізованої і деміфологізованої версії історії Криму та кримських татар як водночас самобутнього ісламсько-тюркського культурного явища й невід'ємної частини історії України активну участь беруть кримськотатарські науковці та громадські діячі й організації. Це накладає додаткову

стан. Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. 2014. № 5. С. 921–928; Туранли Ф. Г. Стосунки української козацької держави з Кримським ханством і Портою за османотурецькими літописами. Східний світ. 2014. № 2. С. 82–90; Вирський Д. Кримськотатарське війсьсько в поході 1575 р. (За Б. Папроцького «Історією жалісною...»). *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2015. Вип. 5. С. 65–92 та ін.

² Див. напр.: Крим від античності до сьогодення: Історичні студії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014; Історія Криму в запитаннях та відповідях / [О. Галенко та ін.; відп. ред. В. Смолий; упоряд. Г. Боряк]. Київ: Наукова думка, 2015; Вирський Д. Війни українні: хронічки татарського прикордоння України (XVI – сер. XVII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016; Наш Крим: неросійські історії українського півострова / Упоряд. та вступ С. Громенко. Київ: К.І.С., 2016; Якубович М. Філософська думка Кримського ханства. Київ: Комора, 2016; Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-Кримські союзи 1500–1700-х років. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017 та ін.

¹ Див. напр.: Азарцева Л. С. Семіотичний аналіз українського та кримськотатарського декоративного орнаменту: спільне та відмінне. *Культура України*. 2014. Вип. 46. С. 98–111; Михалюк О. І. Культурні відносини Кримського ханства першої половини XIII–XVIII ст. у контексті дипломатії та етикету. *Культура України*. 2014. Вип. 46. С. 67–74; Халілова Л. С. Етнокультурні традиції у сучасному кримськотатарському весіллі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 3. С. 135–140; Петруньок Б. Проблема інтерпретації історії кримських татар у контексті самоідентифікації кримськотатарського народу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2014. Вип. 1. С. 75–77; Пасічник Л. Кримськотатарське ювелірне мистецтво: традиції та сучасний

відповідальність на кожного українського автора, який береться за кримськотатарську тематику.

Створена співробітниками філії Скарбниці Національного музею історії України тематична виставка «Miras. Спадщина» за кілька років стала помітним явищем у науковому та культурному житті України і була високо оцінена науковим середовищем і громадськістю. Важливу роль у цьому відіграли не лише якісні експозиції та майстерні екскурсії. О. Савченка, але й активна та фахова популяризація проєкту в друкованих і електронних медіа, гостьові лекції для різних закладів вищої освіти, публікації в науковій періодиці тощо. Рецензований каталог є результатом багаторічної роботи, своєрідним підбиттям проміжних висновків діяльності виставки і водночас спробою виведення проєкту «Miras. Спадщина» на якісно вищий теоретичний, методологічний і, що важливо, публічний рівні. Останньому, безперечно, сприятимуть паралельні тексти кримськотатарською й англійською, що акцентує на адресному спрямуванні видання: він має бути спільним українським і кримськотатарським поглядом на історію та культуру Криму і водночас засобом донесення його читачеві в будь-якій частині світу.

Насамперед висловимо думку, що каталог «Спадщина. Miras. The Heritage» є більше ніж просто каталог музейної виставки. Його текстова складова заслуговує не меншої уваги, аніж якісно виконані світлини експонатів з їх детальним описом і науковим атрибутуванням. Шість тематичних розділів «Іслам у традиційній культурі кримських татар», «Фонтани й шанобливе ставлення до води», «Вишивка і ткацтво», «Ювелірні прикраси й національний костюм», «Кавова культура й етикет», «Гастрономічні традиції» не просто знайомлять читача з різними сторонами культури кримли, але й розглядають їх як елементи єдиної, складної і живої системи. Важливо, що тексти не просто супроводжують і описують експонати на світлинах, а й доповнюють їх; вони об'єднані спільною концепцією і несуть потужне інформаційне й теоретично-методологічне навантаження.

Чи не головною особливістю концепції виставки «Miras. Спадщина» стало те, що вона репрезентує «живу історію» кримськотатарської культури, а самі експонати не є просто традиційно музейними «німими» артефактами, які мають мистецьку цінність і якусь «цікаву» історію. Кожен елемент колекції «промовляє» до глядача, є містком між минулим і сьогоденням. Це виразно контрастує з панівним з часів Провісництва у західному музейництві базованим

на орієнталізмі способом представлення східного мистецтва як застиглої в часі позаісторичної «екзотичної дивини», яка має лише естетичну та мистецьку цінність. Тематичні ж статті каталогу не лише відходять від орієнталістського дискурсу: вони виразно тяжіють до постколоніального, з його прагненням не тільки до культурної й ідеологічної деколонізації, але й поверненням права колись колонізованих (і тому «мовчазній»!) культурі промовляти від свого імені. Іншими словами, і виставка, і рецензований каталог пропонують схвальну відповідь на сформульоване свого часу американсько-індійською вченою й класиком постколоніального дискурсу Г. Ч. Співак провокативне запитання: «Чи може підпорядковане промовляти?»³. Виставка чи не вперше надала можливість культурі й історії кримли на повний голос звернутися до усіх зацікавлених.

Автори-упорядники каталогу логічно та послідовно розкривають окремі складові релігійної, духовної й матеріальної культури кримли, акцентуючи на їх збереженості і ступені включеності до загальноукраїнської культури. Важливим є пояснення генези культурних явищ, їх зв'язків із загальноісламською, тюркською чи місцевою, базованою на кримськотатарському адаті, традиціями. При цьому через усі тексти проходить думка, що кримськотатарська культура не є уламком ані ісламської, ані тюркської чи османської, ані східноєвропейської культур, а є явищем, яке увібрало в себе риси їх усіх, проте є цілком самобутнім і самодостатнім. Такий підхід, який можна визначити як «кримськотатарськоцентричний», цілком відповідає сучасному українському наративу, про який ішлося вище. Окрім незаперечної наукової важливості вивчення кримськотатарської культури в різних її проявах (свідченням чого стало внесення деяких її складових, представлених у каталозі, до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України), такий методологічний підхід є виразно антропоцентричним, адже сприяє «олюдненню» історії та культури, акцентує на їх сприйнятті носіями культури в минулому й сьогоденні. На нашу думку, текстова частина каталогу сама по собі є вагомим внеском до кримськотатарської гуманітаристики і здатна стати підставою для подальшого вивчення історії Криму та культури кримли.

³ Співак Г. Ч. Чи може підпорядковане промовляти? Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. В. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 540–543.

Останній тематичний розділ «Крим і його корінні жителі в літографіях Фрідріха Гросса» лише на перший погляд «випадає» із загальної ідеї видання та повертає читача в «тенета орієнталізму». Утім, німець, який народився і виріс у Криму, сприймав його не просто як колонізований Росією простір чи уламок екзотичного Сходу, а як свою другу батьківщину. Тобто якщо це і не був «погляд колонізованого» в чистому вигляді, то й точно – не панівний у російському кримознавстві ХІХ ст. «погляд колонізатора». До того ж майже фотографічні літографії Ф. Гросса, більшість оригіналів яких втрачені, як і об'єкти, які вони зображають, є безцінним візуальним джерелом з вивчення й осмислення тих «живих» культури і побуту кримських татар, на що спрямовані виставка й каталог.

Окремо слід зупинитися на стилі написання текстів. Науково обґрунтовані і змістовно насичені статті водночас вирізняються літературно образною і невимусово доступною для читачів різних категорій (в тому числі вікових) мовою. Не в праві оцінювати якість перекладів, сподіваємося, що кримськотатарська й англійська «колонки» вийшли такими ж стилістично якісними, як і українська.

Зміст, структура, стилістика, ілюстративне супроводження й технічне оформлення каталогу справляють загалом позитивне враження, хоча, які і будь-який інтелектуальний чи мистецький продукт, відчиняють «вікно можливостей» для критики чи суб'єктивного тлумачення. Можливо, авторам-упорядникам можна закинути свідоме нехтування військово-політичними й мілітарними елементами кримськотатарської культури, адже, напевне, зразки озброєння й обладунків були б цікавими для багатьох відвідувачів виставки чи читачів. Так само поціновувачі кримськотатарської кухні, можливо, хотіли б отримати таку ж вичерпну інформацію про інші, окрім чіберека, страви. Утім, це є додатковим свідченням того,

що будь-яка культура є живим багатогранним явищем, яку не здатні охопити чи висвітлити жодна виставка, каталог або монографія.

Підсумовуючи висловимо думку, що каталог «Спадщина. Miras. The Heritage», підготовлений Національним музеєм історії України (автори-упорядники: Олексій Савченко, Тетяна Савченко), є якісним, цілісним й оригінальним інтелектуальним продуктом, який має міждисциплінарний характер. Він однаково причетний до історії Криму й України, етнічної історії кримських татар і їхньої матеріальної та духовної культури, релігієзнавства й ісламознавства, культурології й мистецтвознавства, музейництва тощо. Окрім незаперечної наукової й теоретично-методологічної значущості, рецензоване видання несе потужний ідеологічний і виховний посил. Воно пропонує погляд на кримськотатарську культуру, максимально наближений до її носіїв. Як уже йшлося, каталог чітко вписується у створюваний сьогодні новий український наратив, який має спростувати російсько-радянсько-імперський погляд на історію і культуру Криму та його мешканців. Рецензоване видання має зацікавити українську й кримськотатарську (сподіваємося, не лише) наукову спільноту та громадськість. Воно має бути затребуваним музейними працівниками, науковцями, дослідниками кримськотатарської історії і культури, студентами вищих навчальних закладів, вчителями й учнями загальноосвітніх шкіл і загалом усіма, хто вивчає або просто цікавиться питаннями, які піднімають автори-упорядники на сторінках каталогу. Каталог «Спадщина. Miras. The Heritage», переконані, здатний не лише сприяти збереженню і відродженню кримськотатарської культурної спадщини, подальшому вивченню історії і культури Криму, популяризації кримськотатарської гуманітаристики, але й зробити свій внесок у справу деокупації півострова та відновлення суверенітету й територіальної цілісності України.